

راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

امیرحسین الهامی^۱، علی افضلی^۲، ابوالفضل عبدلی^۳، بهنام مقدسی^۴، سیداکبر قاسمی^۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۳۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۱۰

چکیده

توسعه حوزه نفوذ فرهنگی و بهره برداری مطلوب از تمامی مؤلفه های جغرافیایی برای ایجاد همگرایی با سایر کشورها، صرفاً از طریق انجام تحقیقات علمی و شناسایی دقیق عناصر جغرافیایی ممکن می باشد. از آنجایی که وجود فرهنگ یکی از مؤلفه های جغرافیایی است که به سرعت بار و معنای سیاسی یافته و بازیگران سیاسی از آن به عنوان ابزار اعمال قدرت و فشار بر رقبای خود استفاده می نمایند به خوبی گویای این حقیقت است که مؤلفه های جغرافیایی هرگاه بار سیاسی پیدا نمایند واکنش های مثبت و منفی مختلفی را در پی خواهند داشت که منجر به ایجاد همگرایی و یا واگرایی در نواحی جغرافیایی شده و زمینه مناسبی برای اعمال قدرت قلمرو جغرافیایی فراهم می آورد. تحقیق حاضر جهت پاسخ به این سوال که راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ایران در منطقه قفقاز جنوبی چیست؟ می باشد. در این پژوهش روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد آمیخته و نوع تحقیق کاربردی - توسعه ای است. برای تجزیه و تحلیل داده های گردآوری شده ضمن فیش برداری از مطالعات کتابخانه ای، با بکارگیری روش های تحلیل اسنادی و تحلیل نخبگی، عوامل عمده مؤثر بر راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ایران در منطقه قفقاز جنوبی استخراج و اهداف اصلی مشخص گردید و سپس نقش های عوامل چهارگانه (ضعف، قوت، فرصت و تهدید) توسط جامعه خبره تأیید و از طریق تکنیک S.W.O.T راهبرد استخراج و از روش ماتریس کمی برنامه ریزی استراتژیک اولویت بندی شده اند که برابر نتایج تحقیق توسعه ارزش های تمدنی - فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی به عنوان راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ایران در منطقه قفقاز جنوبی می باشد.

واژگان کلیدی: راهبرد، ارتقاء جایگاه، ژئوکالچر، ج.ا.ایران، قفقاز

^۱ عضو عیثت علمی و استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی

^۲ دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۳ دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۴ دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی

^۵ دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

قفقاز جنوبی از شمال به رشته‌کوه‌های قفقاز بزرگ، از شرق به دریای خزر از جنوب به ایران، از جنوب غربی به ترکیه و از غرب به دریای سیاه متصل می‌گردد قفقاز جنوبی در حال حاضر به سه جمهوری مستقل به نام‌های آذربایجان در جنوب شرقی و شرق ارمنستان در جنوب غربی و جنوب و گرجستان در شمال غربی و غرب، آن تقسیم شده است. مساحت کل قفقاز جنوبی ۱۸۶۱۰۰ کیلومترمربع است (۳۷/۸ درصد وسعت کل قفقاز) که از این، مقدار جمهوری آذربایجان با ۸۶۶۰۰ کیلومترمربع (۴۶/۵ درصد) در رتبه‌ی نخست، جمهوری گرجستان با ۶۹۷۰۰ کیلومترمربع (۳۷/۴ درصد) و جمهوری ارمنستان با ۲۹۸۰۰ کیلومترمربع (۱۶/۱ درصد) وسعت در مراتب بعدی قرار دارند (افشردی، ۱۳۸۱: ۴۱). کشورهای منطقه‌ی قفقاز از لحاظ پیوستگی طبیعی و جغرافیایی در قلمرو قاره‌ی آسیا واقع شده ولی از نظر سیاسی جمهوری‌های آذربایجان ارمنستان و گرجستان بنا به درخواست خود و پذیرش شورای اروپا در زمره کشورهای اروپایی به شمار آمده‌اند. منطقه‌ی قفقاز با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی آن از دیرباز ملت‌ها اقوام و مذاهب بسیاری را در خود جای داده است (امیر احمدیان، ۱۳۷۷: ۹۶).

منطقه قفقاز برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت ژئوپلیتیک و راهبردی دارد. قرابت‌های تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی اهمیت گسترش روابط با کشورهای این منطقه را دوچندان کرده است (عراقچی، ۱۴۰۳). منطقه قفقاز جنوبی از نظر ژئوپلیتیکی، استراتژیک و ژئواکونومیک برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت ویژه‌ای دارد. این منطقه به عنوان یک گذرگاه مهم بین ایران، روسیه، دریای سیاه، ترکیه و اروپا، نقش حیاتی در ارتباطات و تجارت بین‌المللی ایفا می‌کند. از منظر تاریخی، بخش‌هایی از قفقاز جنوبی در دوره‌های مختلف تحت حاکمیت ایران بوده‌اند و آثار فرهنگی و تاریخی مشترکی بین ایران و این منطقه وجود دارد. این پیوندهای تاریخی و فرهنگی زمینه‌ساز تقویت روابط و همکاری‌های بیشتر بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی است. از نظر اقتصادی، منابع طبیعی غنی این منطقه، به ویژه نفت و گاز در جمهوری آذربایجان، اهمیت آن را برای ایران و سایر کشورهای منطقه افزایش داده است. ایران می‌تواند با بهره‌گیری از این منابع و توسعه همکاری‌های اقتصادی، جایگاه خود را در منطقه تقویت کند (رئیس السادات، ۱۴۰۱).

در حوزه ژئوپلیتیک، حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای مانند ترکیه و رژیم صهیونیستی و همچنین تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه روسیه، چالش‌هایی را برای منافع ایران در قفقاز جنوبی ایجاد کرده

است. با این حال، ایران می‌تواند با اتخاذ راهبردهای مناسب و تقویت روابط دیپلماتیک، نقش مؤثری در تحولات منطقه ایفا کند (محمدی گودرزی و دیگران، ۱۴۰۲).

دغدغه اصلی همه کشورهای فعال در عرصه بین‌الملل از جمله جمهوری اسلامی ایران و قفقاز جنوبی به عنوان کشورهای علاقمند به قلمرو سازی و گسترش حوزه تمدن اسلامی در فراسوی مرزها و بهره‌برداری مطلوب از قدرت ناشی از روابط ساختارمند مولفه‌های جغرافیایی که ضمن الفت و همسویی و سازگاری با یگدیگر کارکرد مشترک یافته‌اند در راستای ایجاد همگرایی با همسایگان است. شناسایی عوامل مؤثر در ایجاد همگرایی و کاهش واگرایی‌ها در حوزه‌های ژئوکالچر صرفاً از طریق مطالعه ابعاد مختلف وجودی، کارکردی، تکوینی، مکانی و ساختارمند این پدیده‌ها ممکن است. بدیهی است قلمروسازی فرهنگی و تغییر ژئوکالچر در فراسوی مرزها فقط با تعمیق عمق ژئوپلیتیکی از طریق بهره‌برداری از تمام ظرفیتهای جغرافیایی در اختیار برای توسعه حوزه‌های نفوذ تمدنی ممکن بوده و منوط به انجام مطالعات بنیادی است و در مقابل عدم انجام این تحقیقات موجب از دست رفتن فرصت‌ها و آسیب‌پذیری در قبال اقدامات رقبای جهانی و منطقه‌ای است. بر این اساس با عنایت به اینکه بر اساس سوابق موجود تحقیقات ارزشمند و گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف مرتبط با موضوع روابط کشورهای ایران و قفقاز جنوبی انجام پذیرفته است ولی تاکنون در زمینه تبیین مؤلفه‌های جغرافیایی تأثیرگذار بر حوزه ژئوکالچر ایران و منطقه قفقاز جنوبی از طریق مطالعه موردی روابط فرهنگی کشور جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی انجام نشده است انجام این پژوهش برای رسیدن به هدف تحقیق که احصاء راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی است. لذا تحقیق حاضر جهت پاسخ به این سوال که راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج. ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی چیست؟ می‌باشد.

تحقیق حاضر بنا بر دلایل زیر دارای اهمیت است:

۱. احصاء ظرفیت‌ها (فرصت‌ها و قوت‌ها) و چالش‌های (ضعف‌ها و تهدیدات) تأثیرگذار بر راهبرد ارتقای جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی
۲. کمک به مراجع تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در انتخاب و اتخاذ راهبرد ارتقای جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی.

۳. توسعه حوزه ادبیاتی در خصوص ارتقای جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

۴. تعیین سهم و نقش ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی با توجه به قدرت و میزان نفوذ

ضرورت انجام تحقیق نیز به شرح زیر می باشد:

۱. عدم احصاء آسیب‌ها و چالش‌ها (ضعف‌ها و تهدیدها) در محیط داخلی و بین‌المللی متناسب با جایگاه ژئوکالچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی
۲. عدم بهره‌برداری مناسب از ظرفیت‌های (فرصت‌ها و قوت‌ها) ژئوکالچر مشترک پیش روی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی
۳. کاهش نفوذ ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی.

پیشینه شناسی:

بهمن شعیب (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان " طرح راهبردی تحولات مطلوب جمهوری اسلامی ایران برای آینده جمهوری آذربایجان " به ظرفیت‌ها و پتانسیل فراوانی برای ایجاد همگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان وجود دارد ولی به دلیل اتخاذ سیاست‌های غرب‌گرایانه توسط باکو، دعوت از رژیم صهیونیستی برای فعالیت در خاک آن کشور و سرکوب شیعیان و حرکت‌های اسلامی، تشویق و توسعه گرایش‌های سیاسی و فرهنگی لائیک، طرح موضوعات بی اساس ارزی در قبال جمهوری اسلامی ایران و سایر همسایگان بویژه ارمنستان و حمایت از گروه های تجزیه طلب و قومگرای ایرانی، رویکردی امنیتی محور بر روابط دوجانبه تهران- باکو حاکم شده است.

حسن خوزین (۱۴۰۰) در رساله خود با عنوان " تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ارائه راهکار مناسب " به تنگ‌تر شدن حلقه محاصره امنیتی کشور، افزایش تنش‌های مرزی و قومی، کوتاه شدن دست بلند ایران در نفوذ منطقه‌ای، رصد و جاسوسی علیه کشور و حذف ج.ا. ایران از معادلات منطقه‌ای ضمن حضور عناصر تکفیری و سلفی در مجاورت مرزها، مهم‌ترین تأثیرات حضور کشورهای فرامنطقه‌ای بر امنیت ملی کشورمان بوده و اولین و مهم‌ترین راهکار برای کاهش

یا خنثی سازی آثار منفی حضور این کشورها بر امنیت ملی ج.ا. ایران، گسترش ارتباطات دیپلماتیک و شفاف سازی راهبرد ایران در قبال همسایگان و بعداز آن اعتمادسازی در میان آنها است. محمد علی بصیری و فهیمه خوانساری (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان "تبیین جایگاه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی" به جمهوری اسلامی ایران به عنوان بازیگری منطقه‌ای از ظرفیت‌های تاریخی - فرهنگی بسیاری برای اعمال نفوذ فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی برخوردار است و این مسئله می‌تواند بستری برای بهره‌مندی ایران از ابزار نوین دیپلماسی فرهنگی در منطقه در راستای تحقق اهداف سیاست خارجی‌اش باشد اما وجود موانع داخلی و خارجی در این راستا وقفه ایجاد نموده و باعث شده تا ایران بر اساس آراء والرشتاین از جایگاهی شبه پیرامونی در منطقه پیرامونی قفقاز جنوبی درزمینه‌ی فرهنگی برخوردار گردد. جمهوری اسلامی ایران در عین مواجه بودن با چالش‌های داخلی، به دلیل عملکرد مؤثر سایر بازیگران (چالش خارجی)، در عرصه فرهنگی منطقه به حاشیه رانده شده است.

زهرآ پيشگاهي فرد، محمود واثق، و محسن زماني (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان "تبیین رهیافت‌های منطقه‌گرایی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر قفقاز و آسیای مرکزی" جمهوری اسلامی ایران در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز می‌تواند از طریق سه عنصر فرهنگ، تمدن، و ژئوکونومی به سیاست خارجی فعالی دست یابد. در رهیافت فرهنگی، با توجه به ساختار و جمعیت مسلمان منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، زمینه مناسبی برای تعمیق روابط از طریق گزاره‌ها و واقعیت‌های مشترک اسلامی وجود دارد. از نقطه نظر رهیافت تمدنی نیز، بیشینه کشورهای آسیای مرکزی و نیز کشور آذربایجان در قفقاز با در نظر گرفتن محور بودن زبان فارسی و ترکی اشتراکاتی دارند. همچنین، دو کشور ارمنستان و گرجستان در قفقاز نیز از نظر تاریخی و تمدنی در حوزه تمدنی ایران بزرگ قرار می‌گیرند.

مفهوم شناسی:

ژئوپلیتیک: ذره میرحیدر ژئوپلیتیک را شیوه‌های قرائت و نگارش سیاست بین‌الملل توسط صاحبان قدرت و اندیشه و تأثیر آنها بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی در سطح ملی و منطقه‌ای عنوان کرده است. (میرحیدر، ۱۳۸۱: ۲۲). صفوی بر این باور است که ژئوپلیتیک علم مطالعه روابط متقابل فضایی ساختارها و فرایندهای زیست اجتماعی انسان (فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی) برای کسب، حفظ و گسترش قدرت برای رقابت در سطوح مختلف جغرافیایی (محلی، ملی، منطقه‌ای و

جهانی) است (رحیم صفوی، ۱۴۰۱: ۱۱) در نهایت محمدرضا حافظ نیا آن را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر تعریف می‌کند. (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۶).

جایگاه (منزلت) ژئوپلیتیکی

منزلت ژئوپلیتیکی کشورها عبارت است از جایگاه کشور در بین اعضای سیستم منطقه‌ای و جهانی (حافظ نیا، ۱۴۰۱: ۲۰۴). عیسایف می‌گوید موقعیت ژئوپلیتیک عبارت است از ارزش کل بسیاری از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی که جایگاه و نقش هر قدرت را در جهان نشان می‌دهد. مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل دهنده موقعیت ژئوپلیتیک عبارتند از: سرزمین، کمیت و کیفیت جمعیت، پتانسیل صنعتی، توسعه‌یافتگی زیرساخت‌های کشور، توان کشور در تأمین تمام نیازهای خود در صورت وقوع جنگ، قدرت نیروهای نظامی و صنایع نظامی و غیره. (ایسایف ۲۰۲۱: ۹۶).

علاقه ژئوپلیتیکی: تعلق ژئوپلیتیکی عبارت است از مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در ماورای مرزها که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و به لحاظ کارکردی تأمین کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور محسوب گردد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۹۶)

ژئوکالچر

ریچارد مویر به‌عنوان یک جغرافی‌دان سیاسی پیرو مکتب انسان‌گرا، فرهنگ را میراث اجتماعی یک جامعه معرفی می‌کند و آن را نه تنها شامل کالاها و ابداعات مادی، بلکه در بردارنده تولیدات فکری و معنوی مانند عقاید، ارزش‌ها، باورها و تمایلات آن جامعه می‌داند (مویر، ۱۳۷۹: ۲۶۱). به نظر تایلر فرهنگ عبارت است از: مجموعه دانش‌ها، اعتقادات، هنرها، اخلاقیات، قوانین، رسوم و هرگونه توانایی و عادت دیگری که به‌وسیله انسان به‌عنوان عضو جامعه اکتساب می‌شود (بشریه، ۱۳۷۹: ۸).

والرشتاین در نظام موردنظر خود فرهنگ را برعکس مارکس زیربنا معرفی می‌کند و بیان می‌کند که برخی ژئوکالچر را روبنای اقتصاد جهانی توصیف می‌کنند؛ اما من ترجیح می‌دهم آن را زیربنا بدانم، یعنی بخشی که از چشم پنهان است و از این‌رو ارزیابی آن دشوارتر است؛ بخشی است که بدون آن تغذیه دیگر بخش‌ها ممکن نیست (سیمبر و مقیمی، ۱۳۹: ۱۸-۱۷). در اصل در نگاه والرشتاین فرهنگ که سیستمی از ایده‌ها در اقتصاد جهانی سرمایه‌داری است. نتیجه تلاش‌های تاریخی جمعی ما برای سازش با تناقضات، ابهامات و پیچیدگی‌های واقعیات اجتماعی - سیاسی چنین سیستم ویژه‌ای است (والرشتاین، ۱۹۹۰: ۳۸). فرهنگ را از جهتی به فرهنگ مادی و فرهنگ

معنوی بخش‌بندی کرده‌اند. فرهنگ مادی آنچه به دست بشر از ماده طبیعی ساخته می‌شود و شیوه‌ها و فرآیندهای ساخت‌وساز آن‌ها می‌دانند و فرهنگ معنوی شامل ارزش‌ها، دیدها و باورها، اندیشه‌ها، دانش‌ها و فن‌ها، دین، آداب‌ورسوم، علوم فلسفه، ادبیات، هنر همه فرآورده‌های ذهنی انسان (آشوری: ۱۳۸۱، ۱۱۴)

تحلیل ژئوکالچر مستلزم برخورداری از یک نگرش جهانی و سیاره ای به فرآیندهای فرهنگی است (حیدری: ۱۳۸۷، ۱۴۹). در مورد ژئوکالچر می‌توان گفت که این مفهوم به روشنی تداعی‌گر عناصری خردتر همچون قدرت و محیط جغرافیا است. در واقع فرایند پیچیده‌ای از تعاملات قدرت، فرهنگ و محیط جغرافیایی که سبب ایجاد وجه تمایز ملموس و غیرملموس بر پیکره جهان پیرامون آن خواهد بود. (مجتهدزاده: ۱۳۹۰، ۱۴۲). اثر برخورد‌های فرهنگی بر شکل‌گیری سیاسی را ژئوکالچر می‌نامند (مجتهدزاده، ۱۳۸۹). دیدگاه دکتر صفی، به‌عنوان بخش فرهنگی ژئوپلیتیک، هنر و فرآیند رقابت جهانی با رویکرد فرهنگی است (صفی، ۱۳۸۰). از انطباق قدرت موضوعی فرهنگی با جغرافیا، ژئوکالچر به وجود می‌آید. به‌طور کلی مطالعه رابطه بین فرهنگ با همه عمق و وسعت آن با سیاست و قدرت موضوعی است که می‌تواند مورد توجه ژئوپلیتیک قرار گیرد، هرچند مدتی است که عبارت ژئوکالچر وارد ادبیات ژئوپلیتیک گردیده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۶). ژئوکالچر یا ژئوپلیتیک فرهنگی فرآیند پیچیده‌ای از تعاملات قدرت، فرهنگ و محیط جغرافیایی است که طی آن فرهنگ‌ها همچون سایر پدیده‌های نظام اجتماعی همواره در حال شکل‌گیری، تکامل، آمیزش و جابه‌جایی در جریان زمان و در بستر محیط جغرافیایی کره زمین‌اند (حیدری، ۱۳۸۳: ۹۴-۹۵). ژئوکالچر به معنی اهمیت دادن به عناصری چون فرهنگ، زبان، قومیت و مذهب در کنار سایر عوامل ژئوپلیتیکی است (فرهادیان، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

راهبردا

«راهبرد عبارت است از هنر فرماندهان در زمینه‌ی تدابیر و حیل‌های نظامی و فرماندهی جنگ» (عزتی، ۱۳۹۳: ۵). راهبرد تعیین اهداف اساسی طولانی مدت برای یک نهاد (نظامی، اقتصادی و...) و اتخاذ طرز عمل و تخصیص منابع لازم جهت نیل به این اهداف می‌باشد. (کندلر^۱، ۱۹۶۲: ۲۱).

1 - Strategy

2 - Alfred Chandler

تهدید^۱

تواناییها، نیات، و اقدامات دشمنان بالفعل و بالقوه برای ممانعت از دستیابی موفقیت آمیز خودی به علائق و مقاصد امنیت ملی یا مداخله به نحوی که نیل به این علائق و مقاصد به خطر بیفتد. (فرهنگ اصطلاحات استراتژیکی، ۱۳۷۳: ۴۷۱).

فرصت^۲

مجموعه‌ای از شرایط و موقعیت‌های خارج از محیط کار را که بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند در انجام مأموریت و اجرای وظایف نهاد یا سیستم اثرگذار باشد، فرصت می‌نامند. (شهبازی، ۱۳۸۵: ۴۱).

ضعف^۳

ضعف‌ها یا نقاط ضعف، آن دسته از عوامل داخلی وضع موجود سازمان یا شاخص‌هایی از وضع موجود مؤلفه‌های قدرت ملی کشور می‌باشند که در ارزیابی و مقایسه با استانداردهای بین‌المللی یا کشورهای پیشرفته و توسعه‌یافته و یا در مقایسه با وضع مطلوب و مورد دلخواه در حد پایین‌تری قرار می‌گیرند و ممکن است رسیدن به اهداف، اجرای سیاست‌ها و انجام مأموریت را با مشکل مواجه سازند. (دانش آشتیانی، ۱۳۹۱: ۸۸).

قوت

نقاط قوت آن دسته از عوامل داخلی وضع موجود سازمان یا شاخص‌هایی از وضع موجود مؤلفه‌های قدرت ملی کشور می‌باشند که در ارزیابی و مقایسه با استانداردهای بین‌المللی یا کشورهای پیشرفته و توسعه‌یافته و یا در مقایسه با وضع مطلوب و مورد دلخواه در حد بالاتر و یا در حد قابل قبولی قرار داشته باشند و امکان استفاده از آنها برای رسیدن به اهداف، اجرای سیاست‌ها و در نهایت انجام مأموریت و راهبرد در زمان و مکان معین وجود داشته باشد (دانش آشتیانی، ۱۳۹۱: ۹۳).

قفقاز: قفقاز^۴ یا همان کافکاز^۱ روسی رشته‌کوه‌ها و ناحیه‌ای را می‌گویند که بین دریای سیاه (در غرب) و دریای خزر (در شرق) کشیده شده است و هم‌اکنون میان روسیه، گرجستان، آذربایجان و

1-Threat

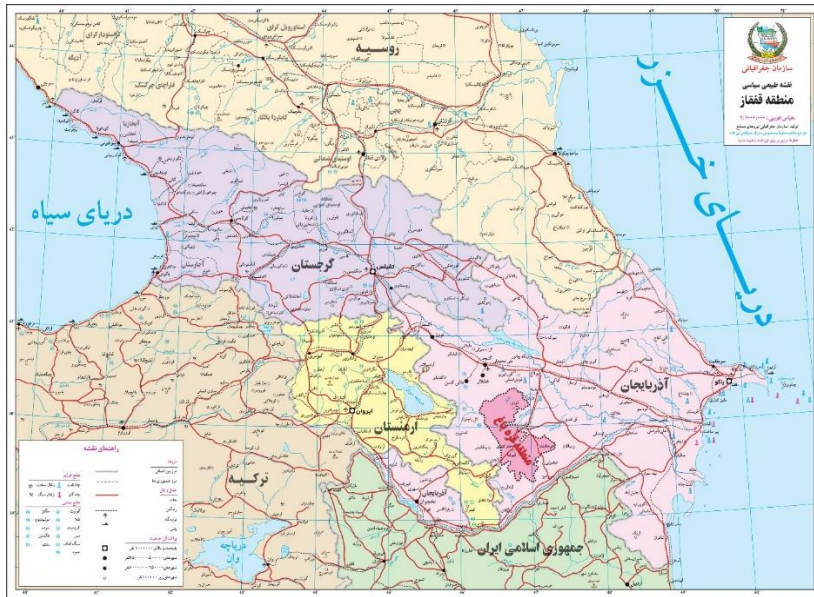
1-Opportunity

3. Weaknesses

⁴ Caucasus

ارمنستان تقسیم شده است. مانع تاریخی بزرگ یعنی رشته‌کوه‌های قفقاز نه تنها دریای سیاه را از دریای خزر بلکه آسیا و اروپا را نیز از هم جدا می‌کند. واژه انگلیسی Caucasus، لاتینی شده واژه Kavkaz است که جغرافی دانان یونان باستان آن را برای منطقه مذکور به کار می‌بردند و واژه Kavkaz روسی نیز از همین واژه است.

شکل ۱: نقشه طبیعی - سیاسی منطقه قفقاز (سازمان جغرافیایی، ۱۴۰۲)

چار چوب نظری:

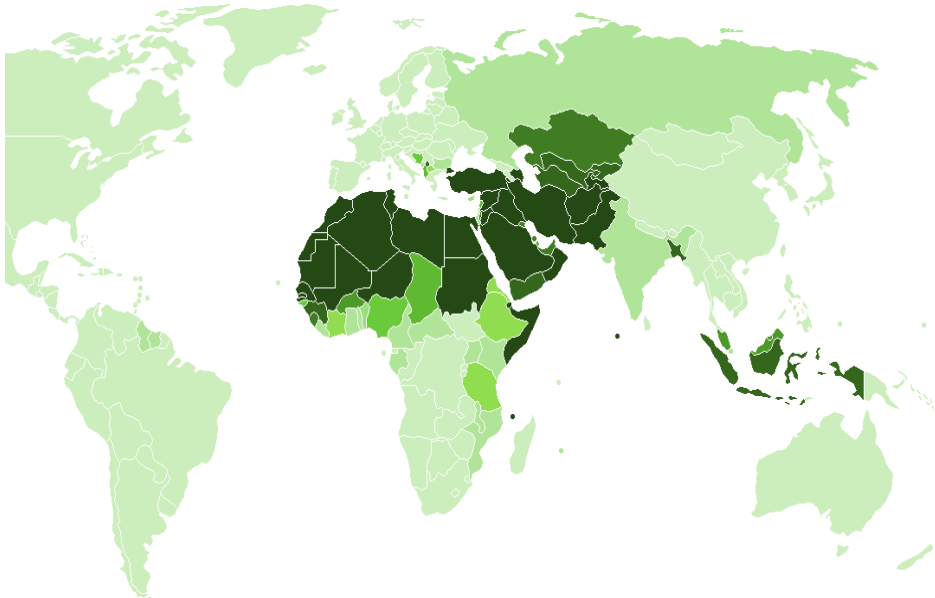
هائتینگتون بر این باور است که بحث تمدن‌ها از این جهت مهم است که کشورهای نزدیک از منظر فرهنگی راحت‌تر حول یک رهبری اقتصادی و فرهنگی گرد هم می‌آیند. تمدن - خانواده‌ای بزرگ است و دولت مانند عضو ارشد خانواده است که از دیگر اعضا حمایت می‌کند و نظم را برقرار می‌سازد. کشورهایایی که فرهنگ نزدیکی به هم دارند حلقه‌های متمرکز ایجاد می‌کنند. در تمدن ارتدکس به باور هائتینگتون دولت محور روسیه است که کشورهای دیگر نظیر مولداوی، اوکراین، گرجستان، ارمنستان و قزاقستان (۴۰٪ روسی هستند) گرد آن جمع شده‌اند. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۹۱) به باور هائتینگتون تشدید رویارویی نظامی میان ارمنی‌ها (که به تمدن ارتدکس تمایل دارند)

¹ Kavkaz

و مسلمان‌های آذربایجان به خاطر برخورد تمدن ارتدکس و اسلام است و گرجستان نیز به جهت تمدنی گرایش به سمت روسیه دارد.

جهان غرب مرکب از دولت‌های آمریکا و اروپایی، پس از پیروزی انقلاب کبیر اسلامی و دفاع مقدس و فروپاشی تفکر کمونیستی و اتحاد جماهیر شوروی سابق نسبت به بیداری سیاسی ملت‌های اسلامی تحت تأثیر افکار حضرت امام و شکل‌گیری حکومت مردم‌سالار دینی انقلاب اسلامی رهبری مقام معظم رهبری که الهام‌بخش ملت‌های اسلامی است، به شدت احساس خطر می‌کند. نه اسلام آمریکایی عربستان سعودی یعنی وهابیت که یک فرقه سیاسی گمراه و خارج از مذاهب حنفی، مالکی، شافعی و شیعه است نمی‌تواند پرچم‌دار اسلام باشد نه جامعه الازهر مصر نه اسلام سیاسی از نوع ترکیه و مالزی نمی‌توانند الهام‌بخش ملت‌های اسلامی باشند بلکه این تفکر و اندیشه اسلام ناب توسط حضرت امام و هم‌اکنون حدود ۲۸ سال است توسط مقام معظم رهبری به یک میلیارد و ۶۵۰ میلیون مسلمان منعکس می‌گردد. انقلاب اسلامی و اسلام ناب محمدی قلب تپنده جهان اسلام و مرکز ثقل بیداری سیاسی ملت‌های اسلامی است. (صفوی، ۱۳۹۸: ۱۵۷)

آذربایجان با داشتن ۱۰ میلیون نفر مسلمان شیعه در این نظریه دارای اهمیت ویژه‌ای است.

شکل ۲: گسل فرهنگی تمدنی غرب با جهان اسلام (رحیم صفوی، ۱۳۹۸)

ادبیات نظری:

- ریوندی و همکاران در کتاب ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه خلیج فارس، عوامل مؤثر در ارتقاء منزلت ژئوپلیتیک و گسترش حوزه نفوذ را احصاء کرده‌اند. در این کتاب، پنج مؤلفه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، طبیعی و نظامی به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی برای ارتقاء منزلت جایگاه جمهوری اسلامی ایران در منطقه خلیج فارس نه به‌صورت مستقیم و آشکار بلکه در لابه‌لای مؤلفه‌های الگوی چهاربعدی (اصول)، مورد اشاره قرار گرفته است. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: میزان توجه به مشترکات فرهنگی و تاریخی ج.ا. ایران با کشورهای همسایه - میزان نفوذ رسانه‌ای ج.ا. ایران در خارج از مرزها - میزان بهره‌گیری ج.ا. ایران از مشترکات و ارتباطات فرهنگی و دینی - میزان ارتباطات فرهنگی بین ج.ا. ایران با کشورهای هم‌تمدنی - میزان تأثیرگذاری ج.ا. ایران در اجرای مراسم دینی مثل حج و راهپیمایی اربعین - میزان توجه به حفظ ارزش‌ها، باورهای دینی و هنجارهای اجتماعی در جامعه - میزان توجه به ریشه‌های تاریخی و فرهنگی ایران میزان توجه به حفظ هویت ایرانی - اسلامی (ریوندی، ۱۳۹۹: ۵۵)

- کولایی در مقاله‌ای تحت عنوان "جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی" روش پیشنهادی خود را برای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک در منطقه قفقاز پیشنهاد نموده است. وی در این نوشتار، ظرفیت‌های موجود از جمله در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را احصاء نموده و آن‌ها را به‌عنوان عواملی که در پرتو آن می‌توان منزلت ژئوپلیتیک کشور را در قفقاز جنوبی بهبود بخشید معرفی کرده است. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: اولویت دادن به اتخاذ رویکردهای فرهنگی توسط ج.ا. ایران نسبت به منطقه قفقاز جنوبی - ریشه‌های فرهنگی مشترک بین ج.ا. ایران با اقوام حاضر در منطقه قفقاز جنوبی - میراث عظیم فرهنگ ایرانی - اسلامی در سراسر قفقاز جنوبی (کولایی، ۱۳۸۸: ۴-۵)

- بهادریان و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان "تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در شکل‌گیری هندسه قدرت جهانی، شش راهبرد اصلی برای ارتقا منزلت برشمرده‌اند. در این تحقیق می‌تواند به‌عنوان شاخص، ذیل مؤلفه‌های چهارگانه ژئواکونومی، ژئوکالچر، سیاسی و فرهنگی بدون در نظر گرفتن آنکه در کدام بخش از جدول SWOT قرار گرفته، به شرح زیر برای تدوین راهبرد جهت ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا. ایران در منطقه

قفقاز جنوبی بکار گرفته شوند. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: بی‌توجهی به قلمروسازی بر اساس محورهای تمدنی فرهنگی " (بهادریان ، ۱۳۹۹: ۱۶۲-۱۳۹)

- سینم آدار ۱ معتقد است ترکیه در وضعیت گذار ژئوپلیتیکی فعلی در جهان به دنبال توسعه و گسترش منزلت ژئوپلیتیکی و حوزه نفوذ خود در منطقه قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی است. این راهبرد ترکیه تحت برنامه‌ای متشکل از ۴ مؤلفه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و نظامی که هر یک شامل چندین شاخصه می‌باشند. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: توسعه همکاری‌های گردشگری با کشورهای حوزه قفقاز جنوبی- ریشه‌های تاریخی مشترک با کشورهای منطقه - بهره‌گیری از ظرفیت اشتراکات دینی (سینم آدار، ۲۰۲۲: ۹-۲).

- محمدیان در مقاله "تحلیل بر ارتقاء جایگاه ایران در خاورمیانه با تأکید بر قدرت هوشمند، اشاره می‌کند که در قرن بیست و یکم قدرت با به‌کارگیری زور و روش‌های نظامی نه تنها کاهش پیدا کرده است؛ بلکه تا حدودی زیادی مشروعیت خود را از دست داده است. در نتیجه آنچه می‌توان از این تحقیق برای ارتقاء جایگاه ایران در قفقاز جنوبی استفاده کرد شاخص‌های نظیر توانمندی‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و تأکید بر ارتقاء در عرصه فناوری و دانش و تعامل با همسایگان و بالا بردن توانایی قدرت هوشمند و هوشمندسازی سیاست‌گذاری‌ها است که با اتکا به آن‌ها می‌توان شاهد ارتقاء جایگاه خود در منطقه قفقاز بود. " (محمدیان ، ۱۳۹۶: ۴۸-۲۳)

دکتر حافظ نیا در سال ۱۳۸۵ در کتاب اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک تأکید دارند که برای بررسی تطبیقی و مقایسه تحول قابلیت‌ها و توانایی‌های یک کشور در بستر زمان دو رویکرد وجود دارد. رویکرد اول مقایسه یک کشور با خود در بستر زمان است؛ رویکرد دوم مقایسه یک کشور با دیگران اعم از همسایگان یا سایر بازیگران عرصه بین‌المللی و اصولاً سیستم جهانی است. در رویکرد اول که مقایسه کشور با خود است تنها نتایج رشد و توسعه‌ی بخش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی، سیاسی و کالبدی کشور در زمان مقایسه می‌شود. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۲۸۶).

افشردی و بابایی در مقاله عوامل ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی در انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران شاخص‌های نظیر توانمندی‌های، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، و نظامی است. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: وجود اقلیت‌های قومی- مذهبی متجانس با

اقوام شمال و شمال غرب ج. ا. ایران - میزان علایق فرهنگی، مردم منطقه به فرهنگ ایرانی - وضعیت جغرافیای طبیعی (توپوگرافی و شبکه آب‌ها) کشورهای قفقاز جنوبی (افشردی، بابایی، ۱۳۹۵)

- زهرا پیشگاهی فر (۱۳۸۵) در مقاله تحلیل منافع قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در حوزه قفقاز جنوبی به رقابت قدرت‌ها در منطقه قفقاز جنوبی اشاره می‌کند. که شاخص‌های ژئوکالچر عبارتند از: میزان علایق فرهنگی مردم منطقه به فرهنگ ایرانی - مشترکات فرهنگی و قومی میان کشورهای منطقه و ج. ا. ایران - وجود اقلیت‌های قومی - مذهبی متجانس با اقوام شمال و شمال غرب ج. ا. ایران - پایبندی حداکثری ملت ایران به مبانی دینی و انسجام داخلی - مشترکات دینی و مذهبی با کشور آذربایجان - وجود تفکرات دینی در میان اکثریت مردم آذربایجان - رسانه‌های گروهی و شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای متعدد و متنوع کشورهای قفقاز جنوبی با زبان مشترک با منطقه شمال غرب ج. ا. ایران - اشتراکات و تجانس دینی و مذهبی - روحیه و خلق خوی ملی - توسعه و نفوذ رسانه ملی (تلویزیون، رادیو، اینترنت) - توسعه‌یافتگی عناصر هویت ملی - کمیت و کیفیت مراکز فرهنگی (مسجد، کلیسا، سینما) - فراگیری و تعمیق مبانی ارزشی - علاقه فرهنگی مردم منطقه به فرهنگ ایرانی

- بصیری در پژوهشی، جایگاه دیپلماسی فرهنگی ایران در قفقاز جنوبی را بررسی نموده و بر اساس این پژوهش، بهره‌گیری از ابزار نوین دیپلماسی فرهنگی با هدف اعمال نفوذ فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی از سوی ایران، تأثیر مثبتی در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز جنوبی خواهد داشت (بصیری، ۱۳۹۵).

- واثق و زمانی در پژوهشی، رهیافت‌های منطقه‌گرایی ج. ا. ایران در منطقه قفقاز را بررسی نمودند و بر اساس این پژوهش، مواردی از قبیل: تغییر رویکرد تقابلی ایدئولوژیک پایه و امنیت پایه به رویکرد تقابلی در سیاست خارجی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی - بهره‌گیری مؤثر از ظرفیت‌های تمدنی و فرهنگی در سیاست خارجی فعال با کشورهای منطقه - تعمیق روابط و بهره‌برداری از ظرفیت ساختار و جمعیت مسلمان منطقه - بهره‌برداری از ظرفیت اشتراک‌های زبان فارسی و ترکی، داشتن سیاست تعاملی منطقه‌گرا در بهره‌برداری از ظرفیت‌های ژئوآکونومیک ذخایر انرژی و معدنی منطقه و به‌کارگیری قابلیت‌های تعاملی هیدروپلیتیکی رود مرزی ارس می‌توانند در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در منطقه قفقاز جنوبی مؤثر باشد (واثق و زمانی،

۱۳۹۹). بر پایه تحلیل پژوهش‌های پیش، شاخصه‌های مؤثری که می‌توانند در تدوین راهبرد و یا راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپکاچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی به شرح زیر احصاء شده‌اند:

شکل ۳: راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپکاچر جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

روش‌شناسی تحقیق

، کاربردی و توسعه‌ای است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است. حجم نمونه جامعه خبره ۱۲ نفر بصورت هدفمند همگون تا اقصای نظری از میان اساتید و دانشجویان حوزه ژئوپلیتیک انتخاب گردیدند. برای گردآوری اطلاعات دو روش الف) روش کتابخانه‌ای علمی و تخصصی ب) روش میدانی (نشست‌ها و پنل‌های خبرگی و بازدید از منطقه) استفاده گردید پس از جمع‌آوری داده‌ها ابتدا با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA شاخص‌ها کدگذاری و در جلسات خبرگی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در آخر برای تدوین راهبرد از تکنیک (S.W.O.T) استفاده گردید.

برای تدوین راهبرد ۵ گام به شرح ذیل انجام گرفت:

مرحله اول: مشخص نمودن عوامل مؤثر بر تدوین راهبرد

مرحله دوم: تشکیل جدول IFE و EFE

مرحله سوم: تعیین موقعیت و اقدام راهبردی ۱

مرحله چهارم: تشکیل ماتریس‌های زوجی

مرحله پنجم: تعیین راهبردها و اولویت‌بندی آنها ۲

تجزیه و تحلیل اطلاعات:

مرحله اول: عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی

بر اساس مطالعه ادبیات موجود و چارچوب نظری پژوهش با استفاده از روش کدگذاری در نرم افزار MAXQDA ابتدا تعداد ۳۰ شاخص استخراج، و سپس با ادغام شاخص‌های نزدیک به هم در نهایت در قالب ۷ شاخص دسته بندی شد و برابر پرسشنامه خبرگی در اختیار تعداد ۱۲ نفر از خبرگان قرار گرفت و با روایی و پایایی بالایی مورد تایید قرار گرفت سپس در طی جلسه خبرگی پیرامون نتایج حاصل از پرسشنامه بحث و برابر اجماع خبرگی صورت گرفته ابعاد، عوامل و اهداف پژوهش احصاء شد. با حضور تعداد ۱۲ نفر از خبرگان که نقش عوامل محیطی احصاء شده از همپوشانی ادبیات تحقیق، اسناد و مدارک به شرح جدول شماره تعیین گردید:

جدول ۱: عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی

تعیین نقش عامل	به نظر شما اثر این عامل بر راهبردهای مقابل چگونه است		آیا به نظر شما عامل محیط داخلی است یا خارجی		آیا به نظر حضرت‌تعالی این عامل بر راهبرد مدنظر موثر است		عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی	شماره عامل
	مثبت	منفی	داخلی	خارجی	بلی	خیر		
قوت	*		*		*		عوامل همگرایی فرهنگی	۱
ضعف	*		*		*		عوامل واگرایی فرهنگی	۲
قوت	*		*		*		پیشینه روابط تاریخی	۳
قوت	*		*		*		توریسم درمانی و زیارتی	۴
تهدید	*		*		*		روند ژئومدیا حاکم در منطقه قفقاز	۵
ضعف	*		*		*		دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا.	۶
فرصت	*		*		*		ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی	۷

1 SPACE(Strategic Position & Action Evaluation)

2 Quantitive Strategic Planning Matrix

در این جدول عامل‌های محیط داخلی منطقه قفقاز جنوبی در نقش ضعف و قوت و محیط خارج از منطقه قفقاز جنوبی به عنوان فرصت و تهدید در نظر گرفته شده است. جدول بالا نشانگر این است که از تعداد ۷ عاملی که بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوکالچردر منطقه قفقاز جنوبی احصاء شده است ۲ عامل ضعف، ۳ عامل قوت، ۱ عامل فرصت و ۱ عامل تهدید می‌باشند.

مرحله دوم: تشکیل جدول IFE و EFE

جدول ارزیابی محیط داخل IFE و جدول ارزیابی محیط خارجی EFE و ضرایب اهمیت و ضرایب وضعیت فعلی هر عامل از طریق پنل خبرگی احصاء و نمره وزن‌های موزن IFE و EFE برای موقعیت فعلی و نمره وزن‌های IFE و EFE موزن برای موقعیت مطلوب استخراج گردید.

جدول ۲: جدول ارزیابی محیط داخلی IFE

قوت و ضعف (IFE)						
R	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	وزن	امتیاز	امتیاز وزنی	امتیاز وضعیت مطلوب
S ₁	عوامل همگرایی فرهنگی	۴.۵	۰.۲۰۹	۳	۰.۶۲۷	۰.۸۳۶
S ₂	پیشینه روابط تاریخی	۴.۲	۰.۱۹۵	۳	۰.۵۸۵	۰.۷۸
S ₃	توریسم درمانی و زیارتی	۴	۰.۱۸۶	۴	۰.۷۴۴	۰.۷۴۴
W ₁	عوامل واگرایی فرهنگی	۴.۳	۰.۲	۱.۵	۰.۳	۰.۴
W ₂	دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا.	۴.۵	۰.۲۰۹	۱	۰.۲۰۹	۰.۴۱۸
جمع کل		۲۱.۵	۱		۲.۴۶۵	۳.۱۷۸

جدول ۳: ارزیابی محیط خارج EFE

فرصت و تهدید (EFE)							
R	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	وزن	امتیاز	امتیاز وزنی	امتیاز وضعیت مطلوب عامل	امتیاز وزنی وضعیت مطلوب
O ₁	ظرفیت های تمدنی- فرهنگی	4.5	۰.۵۱۷	3.2	۱.۶۵۴	4	۲.۰۶۸
T ₁	روند ژئومدیا حاکم در منطقه قفقاز	۴.۲	۰.۴۸۳	۱	۰.۴۸۳	۲	۰.۹۶۶
جمع کل		۸.۷	۱		۲.۱۳۷		۳.۰۳۴

مرحله سوم: تعیین موقعیت و اقدام راهبردی**الف) تعیین موقعیت وضعیت فعلی**

جهت تعیین موقعیت راهبردی بر روی محور مختصات دکارتی باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی و خارجی باید استفاده نمود.

حاصل جمع نمره موزن جدول ارزیابی عوامل داخلی

برای موقعیت فعلی EFE نمره وزن های موزن

۲.۴۶۵

حاصل جمع نمره موزن جدول ارزیابی عوامل خارجی

برای موقعیت فعلی EFE نمره وزن های موزن

۲.۱۳۷

در محور مختصات، روی محور عمودی که در ریاضیات به آن محور Y گفته می شود، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعفها و قوتها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور X گفته می شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصتها و تهدیدات قرار می گیرند.

ب) تعیین موقعیت وضعیت مطلوب

مثل حالت قبل جهت تعیین موقعیت راهبردی وضعیت مطلوب بر روی محور مختصات دکارتی باید از جداول ارزیابی عوامل داخلی نمره نهایی را از حاصل جمع نمره موزون ضعفها و نمره موزون قوتها بدست آورد.

برای موقعیت مطلوب IFE نمره وزن‌های موزن

۳.۱۷۸

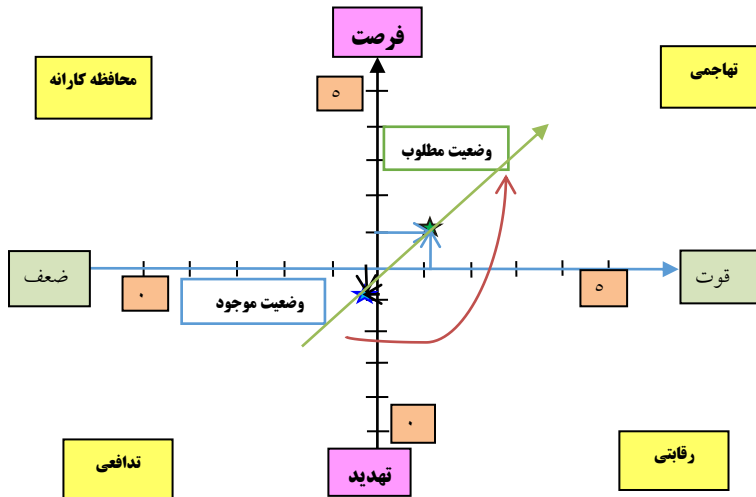
حاصل جمع نمره موزن جدول ارزیابی عوامل خارجی

برای موقعیت مطلوب EFE نمره وزن‌های موزن

۳.۰۳۴

همانند مرحله قبل در محور مختصات، روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور X گفته می‌شود، عوامل محیطی داخلی یعنی ضعف‌ها و قوت‌ها و روی محور افقی که در ریاضیات به آن محور Y گفته می‌شود، عوامل محیطی خارجی یعنی فرصت‌ها و تهدیدات قرار می‌گیرند.

نمودار ماتریس ارزیابی موقعیت و اقدام راهبردی

شکل ۴: نمودار تعیین موقعیت راهبردی

تحلیل شکاف

نمودار تعیین موقعیت وضعیت فعلی و وضعیت مطلوب بیانگر مطالب زیر است.
الف) وضعیت موجود در ربع تدافعی قرار گرفته و وضعیت مطلوب در ربع تهاجمی قرار دارد.

ب) وضعیت موجود نشان می‌دهد، که منطقه در وضعیت تدافعی قرار دارد و ضعف‌ها بر قوت‌ها و تهدیدات بر فرصت‌ها غلبه دارد بنابراین ج.ا.ا. باید از قوت‌ها و منابع خودش بطور بهینه برای پوشش ضعف‌ها استفاده نماید.

ج) محور X نشان می‌دهد قوت‌های وضعیت موجود در شرایط مساعدی قرار ندارد و بایستی تقویت گردد. بنابراین ج.ا.ا. باید برای رسیدن به وضعیت مطلوب بایستی منابع بهینه‌ای را به این منظور تخصیص دهد.

د) وضعیت مطلوب نیز بیشتر معطوف به فرصت‌هاست. این بدان معنی که در شرایط فعلی اگر بخواهیم به نقطه مطلوب برسیم با همین منابع موجود باید کشور بیشتر تکیه خود را بر فرصت‌ها برای ارتقاء جایگاه ژئوکالچری در منطقه قفقاز جنوبی اختصاص دهد تا در این منطقه به نقطه آرمانی (زویه ۴۵ درجه یا همان پنج پنج) خود برسد لذا باید همزمان هم به تقویت منابع خود در این خصوص اهتمام ورزد و هم توجه به استفاده از فرصت‌ها بپردازد.

چالش‌های موجود برای تحقق اهداف

روش‌های نادرست در اجرای راهبردهای تمدنی، فرهنگی و ارزشی به دلیل ضعف ساختاری و سطحی‌نگری و عدم استفاده بهینه از فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود با وجود داشتن قوت‌های نسبی فرهنگی - تمدنی در منطقه

مرحله چهارم: تشکیل ماتریس‌های زوجی

جدول ۴: ماتریس زوجی مربوط به ناحیه تهاجمی (SO)

	فرصت O		قوت S
S1	عوامل همگرایی فرهنگی	O1	ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی
S2	پیشینه روابط تاریخی		
S3	توریسم درمانی و زیارتی		

جدول ۵: ماتریس زوجی مربوط به ناحیه رقابتی (ST)

	تهدید T		قوت S
S1	عوامل همگرایی فرهنگی	O1	روند ژئومدیا حاکم در منطقه قفقاز
S2	پیشینه روابط تاریخی		
S3	توریسم درمانی و زیارتی		

جدول ۶: ماتریس زوجی مربوط به ناحیه محافظه کارانه (WO)

	فرصت O		ضعف W	
	ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی	O1	عوامل واگرایی فرهنگی	W1
			دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا.	W2

جدول ۷: ماتریس زوجی مربوط به ناحیه تدافعی (WT)

	تهدید T		ضعف W	
	روند ژئومدیا حاکم در منطقه قفقاز	O1	عوامل واگرایی فرهنگی	W1
			دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا.	W2

پنجم: تصمیم‌گیری

(۱) احصاء راهبردهای بخشی

- راهبردهای بخشی مربوط به ناحیه تهاجمی

جدول ۸: ترکیب نقاط قوت‌ها و فرصت‌ها SO

ترکیب نقاط قوت و فرصت‌ها		راهبرد	ردیف
نقاط قوت (S۲)	فرصت‌ها (O۱)		
S1-S2-S3	O1	بهره‌گیری از ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی و پیشینه روابط تاریخی با تاکید بر عوامل همگرایی فرهنگی و توریسم درمانی و زیارتی	۱

- راهبردهای بخشی ناحیه رقابتی:

جدول ۹: جدول ترکیب نقاط قوت و تهدیدات ST

ترکیب نقاط قوت و تهدیدات		راهبرد	ردیف
نقاط قوت (S)	تهدیدات (T۳)		
S1-S2-S3	T1	بهره‌گیری از عوامل همگرایی فرهنگی و پیشینه روابط تاریخی و توریسم درمانی و زیارتی و تقویت ژئومدیا ج.ا.ا. ایران در منطقه	۱

1- Opportunities

2- Strength

3- Threats

ترکیب نقاط قوت و تهدیدات		راهبرد	ردیف
نقاط قوت (S)	تهدیدات (T۳)		
		قفقاز	

- راهبرد های بخشی ناحیه محافظه کارانه:

جدول ۱۰: ترکیب نقاط ضعف ها و فرصت ها WO

ترکیب نقاط ضعف ها و فرصت ها		راهبرد	ردیف
نقاط ضعف (W۱)	فرصت ها (O)		
W1-W2	O1-	استفاده از ظرفیت های تمدنی - فرهنگی جهت تقویت دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا در منطقه قفقاز و افزایش همگرایی فرهنگی	۱

- راهبرد های بخشی ناحیه تدافعی :

جدول ۱۱: راهبردهای بخشی تدافعی WT

حداقل رساندن ضعف و تهدیدات		راهبرد	ردیف
نقاط ضعف (W)	تهدیدات (T)		
W1-W2	T1	کاهش عوامل واگرایی فرهنگی، تقویت ژئومدیا ج.ا.ا.ایران در منطقه قفقاز و بکارگیری دیپلماسی فرهنگی مناسب ج.ا.ا.	۱

۲) احصاء راهبرد های اصلی

پس از احصاء ۴ راهبرد بخشی برای تهدیدات منطقه، طی جلسه خبرگی مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار گرفت تا با ترکیب، تقلیل یا پیشنهاد و ارائه راهبرد های جدید، راهبردهای اصلی تدوین گردیدند.

جدول ۱۲: راهبردهای اصلی

ردیف	چالش‌ها	راهبردهای اصلی (روش، ابزار، هدف)
۱	روش‌های نادرست در اجرای راهبردهای تمدنی، فرهنگی و ارزشی به دلیل ضعف ساختاری و سطحی‌نگری و عدم استفاده بهینه از فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود با وجود داشتن قوت‌های نسبی فرهنگی - تمدنی در منطقه	توسعه ارزش‌های تمدنی - فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی تقویت عوامل همگرا و کاهش عوامل واگرای تمدنی - فرهنگی و کارآمدسازی ساختارهای متولی سیاست‌گذاری با بکارگیری ظرفیتهای ژئومدیا، دیپلماسی فرهنگی و بازنگری در ساختار به منظور توسعه ارزش‌های تمدنی - فرهنگی

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف - نتیجه‌گیری

در این پژوهش روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد آمیخته و نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده ضمن فیش‌برداری از مطالعات کتابخانه‌ای، با به‌کارگیری روش‌های تحلیل اسنادی و تحلیل نخبگی، عوامل عمده مؤثر بر راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج. ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی استخراج گردید و سپس نقش‌های عوامل چهارگانه راهبرد (ضعف، قوت، فرصت و تهدید) توسط جامعه خبره تأیید و از طریق تکنیک S.W.O.T راهبردها استخراج و از روش ماتریس کمی برنامه‌ریزی استراتژیک^۱ اولویت‌بندی شده‌اند که نتایج تحقیق به شرح پاسخ به سؤالات پژوهش ارائه می‌گردد.

سؤال: راهبرد ارتقاء جایگاه ژئوکالچر ج. ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی کدامند؟

پس از احصاء عوامل محیط داخلی (قوت و ضعف) و عوامل محیط خارجی (فرصت و تهدید) جدول ارزیابی محیط داخل IFE و جدول ارزیابی محیط خارجی EFE و ضرایب اهمیت و ضرایب وضعیت فعلی هر عامل از طریق پنل خبرگی احصاء و نمره وزن‌های موزن IFE و EFE برای موقعیت فعلی و نمره وزن‌های IFE و EFE موزن برای موقعیت مطلوب استخراج گردید. سپس نمودار ماتریس ارزیابی موقعیت و اقدام راهبردی ترسیم که مشخص گردید جمهوری اسلامی ایران در موقعیت تدافعی قرار دارد لذا تا موقعیت مطلوب که در ربع تهاجمی قرار دارد فاصله زیادی دارد. در ادامه با تحلیل شکاف صورت گرفته و شناسایی چالش‌های رسیدن به

اهداف تحقیق تعداد ۴ راهبرد احصاء شد که این ۴ راهبرد طی جلسه خبرگی مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار گرفت تا با ترکیب، تقلیل یا پیشنهاد و ارائه راهبردهای جدید، راهبردهای اصلی تدوین گردند. با اعمال نظر و پیشنهادهای مطرح شده در جلسه خبرگی نهایتاً راهبرد اصلی بر اساس ۷ عامل منتخب تحقیق (۲ عامل ضعف، ۳ عامل قوت، ۱ عامل فرصت و ۱ عامل تهدید) و با تکیه بر راهبردهای بخشی ارائه شده و در جهت رفع چالش‌ها، تدوین گردیدند که به ترتیب اولویت عبارت‌اند از:

- ۱) توسعه ارزش‌های تمدنی- فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی
- ۲) تقویت عوامل همگرا و کاهش عوامل واگرای تمدنی- فرهنگی و کارآمدسازی ساختارهای متولی سیاست گذاری با بکارگیری ظرفیتهای ژئومدیا، دیپلماسی فرهنگی و بازننگری در ساختار به منظور توسعه ارزش‌های تمدنی- فرهنگی

ب- پیشنهادها

اجرایی:

- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری جهت توسعه ارزش‌های فرهنگی و تمدنی نسبت به برگزاری جشنواره‌های منطقه‌ای اقدام نماید.
- وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات به منظور جلوگیری از اشاعه فرهنگ بیگانه و استفاده مرزنشینان از سیم کارتهای کشور آذربایجان و ارمنستان نسبت به استقرار آنتن‌های مخابراتی و دکل‌های تلویزیونی اقدام نماید.
- وزارت ارشاد و ریاست حوزه‌های علمیه به منظور اشاعه فرهنگ و آداب و رسوم اسلامی و جلوگیری از ترویج ادیان دیگر در منطقه نسبت به اعزام علما و مبلغین دینی به منطقه اقدام نماید.

پژوهشی:

- طراحی الگوی قلمروسازی فرهنگی- تمدنی در منطقه قفقاز جنوبی
- تدوین راهبردهای همگرایی ایران با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی

الف - منابع فارسی

- آجیلی، هادی و بهادرخانی، محمدرضا (۱۳۹۳)، اقتصاد سیاسی خطوط لوله انرژی در آسیا مرکزی و قفقاز، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال سوم، شماره ۱۰، پاییز ۱۳۹۳.
- اخباری، محمد و غلامی، مجید (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران و تحولات ژئواستراتژیک قرن بیست و یکم، فصلنامه مطالعات سیاسی سال هفتم، شماره ۶۲، ۵۱-۶۷.
- آشوری، داریوش (۱۳۸۸)، تعریف‌ها و مفهومی فرهنگ، تهران، آگاه.
- افشردی، محمدحسین (۱۳۸۹)، ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سپاه، چاپ اول.
- بابایی، موسی حامد (۱۳۹۴)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه عالی دفاع ملی، آبان ۱۳۹۴.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۹)؛ نظریه‌های فرهنگ در قرن بیست، م تهران: طلوع.
- بصیری، محمدعلی و خوانساری فرد، فهیمه (۱۳۹۵)، تبیین جایگاه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در قفقاز جنوبی، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۳۵، مرداد ۱۳۹۵.
- بهفروز، فاطمه (۱۳۹۳)، زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ پنجم.
- پیشگاهی فرد، زهرا و خلخالی، سید رضا و کریمی پاشایی، سجاد (۱۳۹۳)، اقیانوس منجمد شمالی، صحنه تقابل ژئواکونومیک و ژئواستراتژیکی قدرت‌های بزرگ، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، دوره ۴۶، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳، صص ۴۸-۳۱.
- پیشگاهی فرد، زهرا و همکاران (۱۳۹۹)، تبیین رهیافت‌های منطقه‌گرایی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر قفقاز و آسیای مرکزی، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، دوره ۲۵، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۹.
- حافظ نیا محمدرضا (۱۳۹۵)، گسل‌های ژئواستراتژیک فعال در جهان، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره چهل و چهارم.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۴۰۱) اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: پاپلی.
- حسین پورپویان، رضا (۱۳۸۵)، تحلیل و بررسی همپوشی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با جمهوری آذربایجان با واقعیت‌های ژئوپلیتیک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حیدری، غلامحسین (۱۳۸۳)، ژئوپلیتیک فرهنگی یا ژئوکالچر، فصلنامه ژئوپلیتیک، مجموعه مقالات نخستین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران.

- خوزین، حسن (۱۴۰۰)، تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرماندهی در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ارائه راهکار مناسب، دانشگاه عالی دفاع ملی، مرداد ۱۴۰۰.
- رحیم صفوی، سید یحیی و همکاران، (۱۴۰۰): ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک کشور در سطح منطقه، مرکز انتشارات راهبردی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران.
- رفیع، حسن (۱۳۸۹)، دانش واژه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی در دنیای اطلاعات، فصلنامه سیاست ۱۳۸۷ دوره ۳۸ شماره ۳، ص ۱۰۵.
- رئیس السادات، سید محمدتقی ایران، انجمن ژئوپلیتیک. (۲۰۲۲، ۱۱ ژانویه). منطقه قفقاز برای ایران دارای اهمیت ژئوپلیتیکی، استراتژیک و ژئوآکونومیک است.
- زارعی، بهادر و همکاران (۱۳۹۲)، موقعیت راهبردی ژئوآکونومیک خلیج فارس و رقابت قدرت‌ها در قرن بیست و یکم، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۶، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، صص ۳۳۶-۳۱۱.
- زارعی، بهادر و موسوی شهیدی، سیدمهدی (۱۳۹۹)، همکاری‌های ژئوآکونومیک و رقابت‌های ژئوپلیتیکی چین و آمریکا در منطقه آسیا-پاسفیک در قرن بیست و یکم، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۵۲، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۹، صص ۱۳۰-۱۰۳.
- سلامی، حسین و همکاران (۱۳۹۹)، تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج. ا. ایران در شکل‌گیری هندسه قدرت جهانی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هجدهم شماره ۸۲.
- سنایی، مهدی (۱۳۹۱)، بررسی و مقایسه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در قفقاز جنوبی، فصلنامه سیاست خارجی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، شهریور ۱۳۹۱.
- صفحی، سیدمحمد (۱۳۸۰) ژئوپلیتیک فرهنگی و مسئله امنیت ملی، نشر شمسا، تهران.
- صفوی، سید یحیی (۱۴۰۰)، ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک جهان اسلام، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت). پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ مرکز آینده پژوهی جهان اسلام.
- عراقچی، عباس، خبرگزاری دانشجو. (۱۴۰۳، ۴ شهریور). منطقه قفقاز برای ایران اهمیت ژئوپلیتیک و راهبردی دارد <http://snn.ir/fa/news/1168131>
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۴)، جغرافیای سیاسی جهان اسلام، چاپ دوم، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشرالمصطفی (ص).
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۸)، ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، انتشارات سمت.
- کالینز، جان. ام (۱۳۷۹)، جغرافیای سیاسی - نظامی، ترجمه احمد رضا تقاءچاپ آرین، چاپ اول.

- کولایی، الهه (۱۳۸۹)، جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی، فصلنامه ژئوپلیتیک سال ششم، شماره اول، بهار ۱۳۸۹.
- گل محمدی، ولی و عزیزی، حمیدرضا (۱۴۰۱)، جایگاه قفقاز جنوبی در منطقه گرای سیاست خارجی ایران، مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۱۵، شماره ۱، شهریور ۱۴۰۱.
- لطفی و همکاران (۱۳۹۸)، تبیین ژئواکونومیکی و ژئوکالچری بحران‌های ژئوپلیتیک منطقه خاورمیانه، فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای) سال نهم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۸، صص ۴۴۳-۴۱۲.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۹) جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، انتشارات سمت.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۰). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۳) ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی، انتشارات سمت.
- محمدی گودرزی، محمدرضا؛ مرادی، عبدالله؛ فریدی، سعید؛ و طالب پور، فریدون. (۲۰۲۳). راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی. سیاست دفاعی، ۳۲(۱۲۳)، ۱۰۹-۱۴۸.
- مختاری هشی، حسین (۱۳۹۷)، تبیین مفهوم ژئواکونومی (اقتصاد ژئوپلیتیک) و توصیه‌هایی برای ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک - سال چهاردهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷، صص ۸۲-۵۶.
- منزوی، مسعود (۱۳۸۸)، اهمیت فرهنگ در حوزه نظامی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- مویر، ریچارد (۱۳۷۹)؛ درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میرحیدر و یحیی صفوی، تهران، سازمان جغرافیایی نیروی‌های مسلح.
- نامی، حسن، (۱۳۸۹)، جایگاه دریایی خزر در استراتژی‌های جهانی با تاکید بر قرن ۲۱، تهران، چاپ شاد رنگ،
- هاشمیان اصفهانی، مسعود و گرجی، ابراهیم (۱۳۸۶) کاربرد شاخص امنیت اقتصادی در تبیین تحولات ژئواکونومیکی در فرایند جهانی شدن، فصلنامه ژئوپلیتیک - سال سوم، شماره اول، بهار ۱۳۸۶، صص ۷۴-۵۰.
- ولی‌قلی‌زاده، علی و الله‌وردی‌زاده، رضا (۱۳۸۹)، نگرشی ژئوپلیتیک - ژئواکونومیکی بر منطقه آزاد تجاری - صنعتی ارس، فصلنامه ژئوپلیتیک - سال ششم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۹، صص ۱۸۱-۱۵۳.

ب - منابع خارجی

- Adar, Sinem (2022). Turkey's Eurasian ambitions at a time of geopolitical uncertainty, available
- Chandler, Alfred D. (۱۹۶۲). «Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire». Cambridge Mass.

- Chitatdze. Nika(2012). Geopolitical Interests of Iran in South Caucasus and Georgian-Iranian Relation. Journal of Social Sciences, 1(2.....
- Claval,Paul(1992).Geographic وPolitique,geopolitique etgeostrategie,strategie,vol.55,№.3.
- collins,JohnM.(2004).Grandstrategy,principlesandpractices,Translator:kerios bayender,tehran:The Institute OF POLITICALand International studies(IPIS).
- dictionary webster. (n.d.). Definition of GEOPOLITICS. Retrieved December 04
- GryGiel,JakubJ.(2006)Greatpowers and GeopoliticalChange,Baltimore:the JohnsHopKins university press.
- Jans Robert (2000).The real meaning of strategy, strategy International.Invc ,available
- Mammadov. Rashid (2019). MARMARA ÜNİVERSİTESİ İstanbul.
- Meister. Stefan(2021). Shifting Geopolitical Realities in the South Caucasus.
- papava, vladimir. (2009). Problems of Economic Transition. M. E. Sharpe, Incorporated.
- Shadunts. Allen. Beyond Pragmatism(2021).Iran's Foreign Policy in the South Caucasus. University of Oxford (United Kingdom) ProQuest Dissertations Publishing.
- Stronski. Paul(2021).The shifting geography of the south Caucasus. CARNEGIE Endowment for International Peace.
- Tadevosyan. Margarit (2019). MULTIDIMENSIONAL ROLES OF LOCAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN CREATING RECONCILIATION SPACES IN THE SOUTH CAUCASUS. George Mason University, Fairfax County, Virginia.
- Weiss. Andrea and Zabanova. Yana(2017). The South Caucasus and Iran in the Post-Sanctions Era. German Institute for International and Security Affairs
- Исаев, Борис Акимович. (2021). Геополитика и геостратегия.